

УДК 001.32(477-25):[(031):316.7:94(477)“1939/1945”]

© Тетяна ЗАБОЛОТНА

ТЕМАТИКА КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ФОРМАТ

Статтю присвячено презентації видавничого проекту «Друга світова війна. Україна. Енциклопедія», який виконується в Інституті історії України НАН України. Охарактеризовано один із тематичних блоків енциклопедії – «Духовне життя і культура». Проаналізовано принципи його наповнення поняттєво-предметними та персоналізованими гаслами. Для формування переліку гасел, які будуть включені до енциклопедії, наведено основні сюжетні лінії, визначено ключові моменти, окреслено стан дослідження дискусійних чи маловивчених тем. Зазначено принципи відбору інформації для вміщення в майбутньому виданні.

Ключові слова: енциклопедія, словник, культура, освіта, наука, мистецтво, духовне життя, релігія, Друга світова війна.

Потреба створення енциклопедії, присвяченої Україні у Другій світовій війні, назріла давно. Рівень розвитку сучасної історичної науки, нагромадження широкої емпіричної бази, вироблення нового методологічного інструментарію створюють підстави для виконання такого задуму. Окрім того, швидкий ритм життя формує суспільний запит на вироблення узагальненої, концентрованої, достовірної, добре структурованої інформації зі зручною системою пошуку для широкого кола читачів. Натомість специфічний енциклопедичний жанр вимагає формування контенту за принципами: об'єктивність, безпристрасність, уникнення оціночних суджень, обізнаність із загальносвітовими та вітчизняними тенденціями в історичній науці. Тобто, з одного боку, необхідно найлаконічніше подати інформацію, з іншого – викласти її якнайдостовірніше. Такий видавничий проект передбачає всеохопність, однак за своїм задумом ми плануємо приділити більше уваги тим аспектам, які не знайшли висвітлення в попередніх енциклопедичних виданнях, зокрема в Енциклопедії історії України (в 10 томах. – К., 2003–2013).

Мета цієї статті – охарактеризувати, як у виданні «Друга світова війна. Україна. Енциклопедія» буде висвітлена тематика культури.

У процесі роботи над словником енциклопедії ми сформуваємо 13 тематичних блоків, відповідно до яких визначилися з поняттєво-предметними статтями та списком персоналій. Найбільшим, з огляду на загальну тему енциклопедії, став блок «Збройна боротьба. Збройні формування» (п'ята частина словника). Розділ, присвячений тематиці культури, – це приблизно 10 % словника. Ми намагалися максимально використати цей «простір» для відтворення культурного життя в роки Другої світової війни, для його залюднення та появи нових сюжетів, які були відсутні в радянському дискурсі. Наступною особливістю енциклопедичного проекту є прагнення вписати історію України у світовий історичний контекст.

Була здійснена ґрунтовна попередня робота з вивчення дефініційного ряду енциклопедичних видань радянського періоду з проблематики культури [1; 6; 14, 30; 37]. З'ясовано, що було представлено статті про окремі види й жанри мистецтва, творчі колективи та установи культури. Портретна галерея складалася переважно з найвідоміших діячів культури й науки.

Власне поняття «культури» охоплює широку проблематику. Традиційно його використовують у сенсі етико-естетичному, пов'язаному з мистецтвом, освітньо-духовному, релігійному. Саме в такому ключі вибудований і наш тематичний ряд в енциклопедії. Звичайно, перелік гасел, пов'язаних із поняттям «культура», доволі широкий. Однак ми виходимо зі специфіки галузевої енциклопедії, а саме історичної, та з особливостей періоду, що вивчається, – Другої світової війни. Базові поняття й терміни власне культури взагалі не будуть представлені в зазначеному виданні, оскільки для цього є спеціальні довідкові видання з культурології. А ми прагнемо відтворити культурне життя українців у ті часи, умовно поділивши його на сфери: мистецтво, науку, освіту, релігію.

Друга світова війна суттєво вплинула на всі суспільні процеси, негативно позначилася на повсякденному житті осіб, які стали безпосередніми акторами збройної боротьби та опосередковано відчули на собі вплив глобального конфлікту. У сфері культури теж відбулися суттєві зміни: зокрема, діяльність інституцій цієї галузі перебудовувалась у напрямі вирішення завдань воєнного часу (обороздатність країни, розробка сировинних ресурсів, охорона здоров'я). Наприклад, при Президії Академії наук (далі – АН) УРСР 17 жовтня 1941 р. був створений Науково-технічний комітет сприяння обороні із секціями: хімічною, технічною та медичною – для координації наукових досліджень установ АН у галузі оборонної проблематики з потребами підприємств та організацій СРСР [16, 10].

Мистецькі установи, заклади освіти та науки республіканського значення разом із персоналом підпадали під евакуацію. Понад 70 вишів вивезли до Казахстану, Киргизії, Туркменії. Київський, Харківський та Одеський університети було евакуйовано в м. Кзил-Орда й на їх базі утворено єдиний Український державний університет. Евакуації підлягали архіви та музеї України. 29 червня 1941 р. Урядова комісія з евакуації ухвалила рішення евакуювати АН УРСР до м. Уфа. 8 липня 1941 р. туди прибули перші ешелони з 86 науковими співробітниками

та обладнанням. У складі АН УРСР до східних районів СРСР виїхало майже 400 академіків, членів-кореспондентів і наукових співробітників. Складні евакуаційні процеси позначились як на моральному та фізичному стані діячів культури, так і на збереженні майна установ. Зі зрозумілих причин евакуйовані установи не відновили роботу в повному обсязі. Наприклад, було налагоджено роботу лише 9 науково-дослідних інститутів із 21. Робота почалася з уточнення та коригування тематичних планів інститутів, особливо в частині, що стосувалася оборонної тематики; до цих планів додалися завдання з розвитку народного господарства Башкирії [16, 14]. Відтворити ситуацію, що склалася в культурній сфері до початку війни, у період вивезення та в евакуації, допоможуть такі енциклопедичні статті: «Українське радянське образотворче мистецтво», «Українське радянське театральне мистецтво», «Українська радянська література», «Українське радянське музичне мистецтво», «Українське радянське кіномистецтво».

Чимало діячів культури потрапили на фронт або перебували у складі спеціально створених концертно-театральних бригад, які виступали в роки війни з виставами та концертними програмами у прифронтових районах, воєнізованих установах тилу, шпиталях, на призовних пунктах тощо. Їхню діяльність запропоновано проаналізувати в енциклопедичній статті «Радянські фронтові театри та бригади».

Натомість чимало культурних організацій залишилося в зоні, яка з часом була захоплена ворогом. Так само, з огляду на політику нацистських окупантів у сфері культури, діяльність мистецьких установ, навчальних і наукових закладів була неритмічною, доволі обмеженою. Однак нагромаджена емпірична база дає змогу вести мову про налагодження мистецького й релігійного життя українців у роки нацистської окупації, відновлення роботи освітніх та наукових установ завдяки самоорганізації української громадськості, самостійників, мистецьких діячів, науковців, освітян. Нацистська окупаційна влада намагалася використати місцеві наукові кадри для досліджень, спрямованих на максимальну експлуатацію місцевих ресурсів для потреб Третього райху. Мистецькі кола мали забезпечити дозвілля окупаційним чиновникам, офіцерам та солдатам Вермахту. Так само музейні установи працювали для задоволення естетичних і пізнавальних потреб окупантів. Складні процеси в культурній сфері будуть охарактеризовані в енциклопедичній статті «Культурні процеси на окупованій нацистами території України». Необхідно відзначити особливості в культурній сфері на території «Трансністрії», де активно впроваджувалася політика румунізації.

Музейні, бібліотечні, наукові установи окупованих регіонів України зазнали суттєвих утрат через руйнівну політику нацистів. Ті організовано вивозили культурні цінності, самочинно грабували й вилучали все, що становило для них інтерес. Було сформовано спеціальний апарат для виявлення, вивчення та захоплення цінностей: Оперативний штаб райхсляйтера А. Розенберга та батальйон спеціального призначення «Група Кюнцберга»,

науково-дослідне товариство «Спадщина». Наприклад, зондеркоманда СС Кюнсберга відбирала й вивозила твори мистецтва для Міністерства закордонних справ Німеччини; товариство «Спадщина» вилучало з українських музеїв, архівів та бібліотек усе пов'язане з роботою німецьких митців; в Оперативному штабі райхсміністра А. Розенберга вивезенням культурних цінностей займалося 350 висококваліфікованих істориків, мистецтвознавців, архівістів, бібліотекарів, наділених необмеженими повноваженнями щодо вилучення найцінніших музейних експонатів, архівних та бібліотечних одиниць зберігання. За доволі приблизними підрахунками, окупаційні війська знищили на території УРСР або вивезли з неї до Третього райху понад 500 тис. музейних експонатів, 51 млн книжок, серед яких із зібрань Бібліотеки АН УРСР – понад 320 тис. цінних та унікальних книжок і рукописів, зокрема 5 ящиків стародруків, 20 рукописів XV–XVIII ст., рідкісні видання творів Т. Шевченка, А. Міцкевича, І. Франка; із м. Львів забрали понад 5 тис. рукописів і понад 3 тис. стародруків, 40 тис. томів різної літератури; чимало експонатів вивезли з Києво-Печерської лаври, зокрема відділ давньої зброї (до 4 тис. зразків), оригінали актів XV–XVII ст., колекцію давніх наукових праць, нумізматичну колекцію, 46 млн архівних справ [16, 363–366]. Тільки з Київського музею українського мистецтва окупанти знищили й розтягли 55 875 експонатів, що становили 91 % його фондів [21]. Звичайно, енциклопедичні статті мають базуватися на усталеному матеріалі, однак точну кількість переміщених культурних цінностей фахівці не встановили досі (це, мабуть, і неможливо, хоча існують ґрунтовні наукові дослідження з відповідної проблематики); чимало безцінних українських музейних, архівних, бібліотечних фондів донині вважаються безслідно зниклими [12; 20; 29; 31; 38]. Під час повоєнного реституційного процесу 1945–1948 рр. частину з них було знайдено й повернуто. Лише з американської зони окупації до СРСР передано 543 120 об'єктів, серед яких понад 350 тис. належали Україні. Зокрема, було повернуто десятки тисяч музейних експонатів, важливі архівні та бібліотечні фонди. Частина відданих назад до СРСР українських культурних цінностей потрапила в музеї, бібліотеки й архіви РРФСР та інших республік СРСР [22]. Щодо реституції частини віднайдених культурних цінностей перемовини між Україною та Німеччиною тривають донині. Означені процеси будуть розкриті у спеціалізованій енциклопедичній статті «Реституція культурних цінностей».

Чимало людей інтелектуальної праці та митців, які перебували на окупованій території, боячись переслідувань радянської влади, виїхало разом з окупантами. Представників українських мистецьких кіл, науковців, які становили інтерес для гітлерівської Німеччини, вивозили в примусовому порядку. Певний час вони перебували в Німеччині, а із закінченням війни потрапили до таборів переміщених осіб (Ді-Пі – від англ. Displaced Persons, скорочено: D.P.). З огляду на значний відсоток освічених людей у таких таборах їм вдалося створити навчальні заклади, наукові інституції, в українському емігрантському середовищі

розвивалися різні види мистецтв, налагоджувалося релігійне життя. Характеристику культурних процесів у таборах для переміщених осіб пропонується відтворити у статті «Культурне життя у таборах Ді-Пі для українців».

Із визволенням території України у 1943–1944 рр. розпочалася реевакуація установ культури. Мистецькі та музейні установи, заклади освіти й науки поступово перевозили в Україну. Як евакуаційна епопея, так і повернення не обійшлося без матеріальних утрат. Творча інтелігенція, науковці, освітяни поверталися до зруйнованих міст і сіл, змушені були проживати в скрутних умовах, пережили дефіцит харчових продуктів тощо. Однак певний час широкомасштабна відбудова, розгорнута в країні, трималася на ентузіазмі її виконавців (зокрема, й діячів культури), які вірили в близьку перемогу і сподівалися на лібералізацію радянського тоталітарного режиму.

Характерною рисою мистецької діяльності часів Другої світової війни стала поява нових жанрів. Наприклад, у літературі домінувала національно-патріотична тематика, з'явилася низка творів, сповнених почуття високого патріотизму й любові до України, присвячених подіям війни, ратному і трудовому героїзму українського народу, пройнятих вірою в перемогу над нацизмом. В українському музичному мистецтві поширення набули масові пісні та військові марші. У живописі домінувала тема боротьби народу з ворогом, створювалася портретна галерея героїв війни, які здобували перемогу на фронтах і в тилу. У галузі кіномистецтва розвитку набуло хронікально-документальне кіно.

Для вивчення культурних процесів у роки Другої світової війни в межах енциклопедичного видання планується сформувати окремі тематичні блоки про освіту, науку, релігію. Загальні питання висвітлюватимуться в названих гаслах про культуру, хоча в тих-таки блоках передбачено й окремі поняттєво-предметні та біографічні статті.

Система освіти радянської України впродовж німецько-радянської війни в українському історіографічному дискурсі розроблена недостатньо, інколи в контексті інших питань [10]. Утім, сучасна вітчизняна історіографія нагромадила значний фактологічний масив у царині вивчення освітньої проблематики в роки нацистського окупаційного режиму [9, 15, 27, 39]. Освітня політика нацистських окупантів на захоплених українських територіях вибудовувалася в руслі людиноненависницької теорії расової неповноцінності слов'ян, зокрема й українців, яка передбачала їх фізичне винищення, недопущення ніякого духовного розвитку. Серед нацистського керівництва панувало переконання в тому, що місцеве населення має бути неосвічене й неписьменне, учні мали отримувати лише примітивні знання. Однак через провал плану «Барбаросса» нацистські ідеологи змушені були переглянути своє ставлення до навчання «тубільців» і виробити певні настанови в освітній сфері. Згідно з ними передбачено було ліквідувати систему радянської народної освіти й відкрити чотирирічні початкові школи, з другої половини 1942 р. окупанти дозволили діяльність професійних училищ і технікумів через брак фахівців. Процес налагодження діяльності освітніх

установ відрізнявся залежно від зони окупації (дистрикти «Галичина», «Буковина», «Трансністрія», райхскомісаріат «Україна», зона військової адміністрації). Здебільшого вітчизняні науковці доходять висновку, що політика окупантів стосовно налагодження системи освіти в окупованій Україні не дала бажаних для нацистських керівників результатів, оскільки відзначалася непослідовністю й мала обмежений характер. Напрацювання вітчизняної та зарубіжної історіографії стануть основою для написання енциклопедичних статей у блоці «Освіта», де пропонується вмістити статті загального характеру: «Політика СРСР у сфері освіти», «Освіта на українських землях» (розділи «Польща», «СРСР», «Румунія»), «Політика Німеччини у сфері освіти на окупованих територіях». На розкриття суттєвих змін у системі освіти, спричинених перебігом Другої світової війни та нацистської окупації, спрямовані спеціальні енциклопедичні статті: «Вища освіта під час війни», «Шкільна освіта під час нацистської окупації», «Професійно-технічна освіта під час окупації», «Школи для фольксдойче», «Об'єднаний український державний університет, 1941–1944», «Українське учительське об'єднання праці». Особливості підготовки спеціалістів у радянській системі освіти будуть охарактеризовані в таких статтях: «Військові навчальні заклади УРСР», «Залізничні училища», «Фабрично-заводські училища», «Ремісничі училища».

Окремий енциклопедичний блок буде присвячено науці. У цій царині опубліковано ґрунтовні дослідження, що уможливили висвітлення багатьох подій і персоналій, про які раніше було мало інформації [2; 3; 16; 17; 19; 28; 32; 35 та ін.]. У цій тематичній ніші будуть представлені такі статті загального характеру: «Академія наук УРСР у роки Другої світової війни», «Наукові установи УРСР під час Другої світової війни». Співпрацю науковців з урядовцями щодо перебудови діяльності науково-дослідних установ для оборонних потреб буде охарактеризовано в статті «Науково-технічний комітет сприяння обороні СРСР при АН УРСР». Оскільки чимало вчених залишилося на окупованій території, то їхні спроби налагодити наукову діяльність будуть розглянуті в статті «Наукові установи України під час нацистської окупації». Позаяк у період окупації було створено низку організацій та спілок наукового й мистецького характеру, яких досі не вивчала вітчизняна історіографія в енциклопедичному форматі, буде написано, зокрема, статті: «Наукове Товариство імені Шевченка», «Просвіта (1941–1943 рр.)», «Спілка праці українських наукових співробітників (Об'єднання праці наукових робітників, Об'єднання праці українських науковців)», «Українське Освітнє Товариство (УОТ)», «Український інститут ім. Т. Шевченка (м. Львів)», «Український крайовий комітет у Львові», «Науково-дослідницькі центри».

В окремий підрозділ енциклопедії виділено статті про видавничі проекти часів Другої світової війни. Особлива увага в цій царині приділена окупаційній періодиці, адже вона стала основним засобом інформування цивільного населення про законодавчі та нормативні акти нацистської влади, події із суспільно-політичного, економічного, культурного, громадського життя тощо. Газети

видавалися в усіх обласних і багатьох районних центрах. Тематика й риторика тогочасних видань були визначені загальною окупаційною політикою та спеціальними розпорядженнями, однак залежали від керівництва та складу редакційних колегій, які в початковий період нацистської окупації переважно формувалися з національно свідомих українців. Уже з кінця 1941 р. – початку 1942 р. окупаційна влада посилила ідеологічний контроль за змістом періодичних видань. Національно орієнтовані редактори газет були звільнені, у гіршому разі знищені. Поступово з газет зникли матеріали з історії України, вони замінювалися передруками пропагандистських матеріалів берлінського бюлетеня «Ostraum-Artikeldienst», німецької газети «Deutsche Ukraine-Zeitung» у м. Луцьк. Щоб скласти уявлення про редакційне забезпечення, тематику, тиражі, періодичність видань, в енциклопедичному форматі буде проаналізовано низку часописів і газет: «Краківські вісті» (1940–1944 рр.), «Львівські вісті», «Наші дні» (1941–1944 рр.), «Нове українське слово», «Українське слово», «Український визвольний рух», «Український вісник» (Німеччина, 1936–1945 рр.). Пишучи відповідні енциклопедичні статті, автори базуватимуться на ґрунтовних дослідженнях вітчизняних науковців [23; 24; 33; 36; 40; 41].

Специфічним видавничим жанром часів нацистської окупації стали видання для чиновників окупаційної влади – офіційні збірники законів та нормативних актів. Вони не мали чіткої періодичності й формувалися в міру появи згаданих документів. Особливості їх видання та обігу на окупованій території представлені у статтях «Вісники гебітскомісарів», «Вісники генеральних комісарів», «Центральний вісник райхскомісара України».

У роки нацистської окупації пошквалилося релігійне життя. Нацисти дозволили на окупованих територіях відновити діяльність церковних установ, сподіваючись використати потужний соціальний і духовний ресурс церковних організацій для посилення впливу на місцеве населення. Релігійна сфера швидко стала однією з найбільш спекулятивних у пропагандистсько-агітаційній роботі окупантів. Відновлення релігійного життя не вимагало особливих організаційних напружень та матеріальних затрат і водночас підривало ідеологічну площину супротивника – радянської влади. З одного боку, окупаційна влада заохочувала вплив церкви на населення, з іншого – перешкоджала об'єднанню помісних українських церков. У межах цього блоку на основі сучасних досліджень буде охарактеризовано «Німецьку політику в сфері релігії та церкви на окупованих українських територіях», а також діяльність основних церков у роки Другої світової війни («Автокефальна православна церква», «Автономна православна церква в Україні», «Греко-Католицька церква під час Другої світової війни», «Католицька церква під час Другої світової війни», «Православні церкви під час Другої світової війни», «Протестантські церкви під час Другої світової війни», «Російська православна церква», «Румунська православна місія в Трансністрії») [4; 5; 7; 8; 11; 18; 25; 26; 34].

З погляду енциклопедичного видання слід обрати гасла, які оптимально розкрили б суть культурних процесів в Україні (та пов'язаних з Україною) в роки Другої світової війни, в усьому різноманітті явищ, подій, діяльності історичних постатей. Тому окремо виділено енциклопедичні статті, присвячені діяльності інституцій, організацій, утворень, які відзначилися у сфері культури в роки Другої світової війни, як-от: «Академія наук УРСР», «Музей-архів переходової доби історії м. Києва», «Український інститут ім. Т. Шевченка, м. Львів», «Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі України», «Український вільний університет у Празі та Мюнхені», «Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі», «Музей визвольної боротьби України в Празі» та ін.

Щодо біографічних довідок слід приділити увагу особам, яких свідомо вилучали з радянських енциклопедій (люди, які перебували на окупованій території, боролися з радянською владою, зокрема самостійники, діячі діаспори), однак які вплинули на вітчизняне культурне життя (наприклад, М. Ветухов, О. Вітер, А. Газенбрукс, Є. Гінзбург, Д. Гуменна, К. Зарицька, Ю. Липа, К. Паньківський та багато інших). Звичайно, тут існує певна загроза суб'єктивізму, оскільки чимало з таких постатей невідомі широкому загалу, щодо них не сформовано певної усталеної думки й не визначено, якими критеріями варто послуговуватися, оцінюючи рівень впливу того чи іншого діяча на культурні процеси. Окрім того, збалансований виклад персоналій потребує адекватного представлення радянських культурних і громадських діячів, тому біографічні статті про них також будуть уміщені в енциклопедії.

У межах енциклопедичного проекту пропонується вмістити біографічні довідки про наших сучасників-істориків, які активно вивчали тематику Другої світової війни, зокрема й культурні процеси, і створили наукові школи з вивчення Другої світової війни чи започаткували нові напрями дослідження (М. Супруненко, М. Коваль, О. Лисенко та ін.). Коротка характеристика їхнього наукового доробку дасть змогу дізнатися про особливості розвитку історичної думки на сучасному етапі, ознайомитися з проблематикою і тематичними напрямами.

Заключним етапом підготовки будь-якої дефініції стає її бібліографічний супровід. Останній передбачає наведення переліку бібліографічних джерел до статті, а в просопографічних дефініціях – іще й переліку праць особи (для літераторів це переважно їхні художні твори, для науковців – виданий доробок). Оскільки енциклопедія матиме онлайн-версію, бажаним є розміщення посилань на бібліографію з інтернет-джерел.

Важливим, на наш погляд, є висвітлення в енциклопедії місця Другої світової війни в мистецтві, літературі, кіно. Зрозуміло, що в будь-якій із країн – учасниць цього глобального збройного конфлікту за 75 років створено величезну кількість творів у названих царинах. З огляду на місцеве сприймання війни та національні особливості в цих країнах їхній мистецький продукт може трактувати ті самі події по-різному. Тому для представлення різних поглядів на висвітлення Другої світової війни в різних мистецьких творах пропонуємо включити до

енциклопедії такі підрозділи: «Голокост у мистецтві», «Голокост в українському мистецтві», «Друга світова війна в німецькому мистецтві», «Радянське мистецтво про Другу світову війну», «Італійське мистецтво про Другу світову війну», «Угорське мистецтво про Другу світову війну», «Польське мистецтво про Другу світову війну», «Мистецтво країн Північної Америки про Другу світову війну», «Мистецтво Великої Британії про Другу світову війну», «Румунське мистецтво про Другу світову війну», «Чеське мистецтво про Другу світову війну», «Словацьке мистецтво про Другу світову війну», «Японське мистецтво про Другу світову війну».

Окремо в обраній тематиці постає питання місць пам'яті як історичних та культурних пам'яток, пов'язаних із подіями Другої світової війни. Уже відразу після закінчення війни з'явилася практика спорудження військових пантеонів на могилах загиблих героїв (братські могили, бюсти командирів, бійців, партизанів). Зі здобуттям Україною незалежності розпочалися процеси увічнення пам'яті діячів національно-визвольного руху, зокрема ОУН-УПА. Згідно зі слушною думкою Г. Денисенко, сучасний меморіальний простір України перебуває в доволі неоднозначному становищі. Головними ознаками цього процесу стали очищення меморіального простору від пам'яток тоталітаризму, демонтаж певних категорій пам'ятників радянського періоду, регіональні особливості трансформації меморіального простору країни, так звана «війна пам'ятників», спорудження національно-державницьких пам'яток [13, 71]. Суттєві зміни в цій царині відбулися у зв'язку з ухваленням у 2015 р. законів України про декомунізацію. І хоча місця пам'яті – це культурні пам'ятки, ми пропонуємо їх розглянути не в розділі «Духовне життя і культура», а в окремому блоці «Вшанування пам'яті», де буде приділено значну увагу деморалізації та політиці пам'яті.

Отже, тематика культури буде представлена на сторінках видання «Друга світова війна. Україна. Енциклопедія», хоч і в досить обмеженому вигляді: тільки в одному із 13 розділів загальної тематичної структури, що становить близько 10 % загального обсягу енциклопедії. Розділ про духовне та культурне життя під час Другої світової війни охоплює питання освіти, науки, релігії, мистецтва, культурних установ. Під час написання тематичного блоку ми ставили за мету проаналізувати не всі аспекти цієї сфери, а передусім ті, що не були розглянуті в радянських довідкових виданнях. Оскільки робота над енциклопедією триває, редакційна колегія видання відкрита для обговорення в експертному середовищі, доповнення й корекції гасел, що ввійдуть до розділу «Духовне життя і культура».

Джерела та література:

1. Великая Отечественная война 1941–1945: энциклопедия / Гл. ред. М.М. Козлов; Редколлегия: Ю.Я. Барабаш, П.А. Жилин (зам. гл. ред.), В.И. Канатов (отв. секретарь) и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 832 с.
2. Верба І. Історична наука в Україні та історики в період нацистської окупації (1941–1944 рр.) // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – № 3. – С. 66–74.

3. Верба І. Спроби відновлення Української академії наук у Києві (кінець 1941 – середина 1942) // *Український історик*. – 1995. – № 1/4. – С. 87–99.
4. Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб (1943–1945 рр.) / Д.В. Веденєєв, О.Є. Лисенко // *Український історичний журнал*. – 2012. – № 4. – С. 104–126.
5. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: в 4-х т. Репринтне видання / І. Власовський. – К.: Вид. Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998.
6. Военный энциклопедический словарь / Пред. гл. ред. комиссии Н. Огарков. – М.: Воениздат, 1983. – 863 с.
7. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути, процеси та технології». – К., 2006. – 38 с.
8. Волошин Ю. Українська православна церква періоду нацистської окупації (червень 1941 – жовтень 1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтавський держ. педагогічний ін-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 1997. – 151 с.
9. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації/ – Кн. 1 / В. Гінда.// *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси* / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк та ін. – Кн. 1 / В. Гінда. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 697–732.
10. Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941–1945 рр. / Г.М. Голиш. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 323 с.
11. Грідіна І. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945 рр.: людський вимір: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2001.
12. Дацків І.Б. Втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни: автореф дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2001. – 34 с.
13. Денисенко Г.Г. Культурна спадщина у формуванні історичної пам'яті / Г.Г. Денисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2018. – 319 с.
14. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина: в 11 т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Перевид. – Львів, 1993.
15. Єржабкова Б. Шкільна справа та політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів. Пер. з нім. / Б. Єржабкова. – К.: Наук. думка, 2008. – 272 с.
16. Історія Національної академії наук України. 1941–1945. – Ч. 1: Документи і матеріали / Ред. кол.: О.С. Онищенко (голов. ред.) та ін. / НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, Інститут архівознавства, Інститут археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2007. – 808 с.
17. Історія Національної академії наук України. 1941–1945. – Ч. 2: Додатки / Ред. кол.: О.С. Онищенко (голов. ред.) та ін. / НАН України; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського; Інститут архівознавства; Інститут археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2007. – 576 с.
18. Історія релігії в Україні: у 10 т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Укр. центр духовної культури, 1996–2005.
19. Калініна А., Луговський О. Київський Будинок учених: Роки випробувань: Як виживали українські науковці під час нацистської окупації (1941–1943) / А. Калініна, О. Луговський // *Вісник Національної академії наук України*. – 2010. – № 2. – С. 36–44.
20. Кеннеді Грімстед П., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв / П. Кеннеді Грімстед, Г. Боряк. – К. – Львів, 1991. – 107 с.

21. Кот С.І. Мародерство як фактор розграбування, вивезення та знищення культурних цінностей на окупованій території України під час Другої світової війни (1941–1944 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/research/281.html>. – Назва з екрана.
22. Кот С.І. Реституція культурних цінностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Restytutsiia_kulturnykh. – Назва з екрана.
23. Курилишин К.М. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944): Історико-бібліографічне дослідження: у 2 т. / К.М. Курилишин // НАН України; ЛНБ ім. В. Стефаника; Відділ україніки; Відділення «НДЦ періодики» / Відп. ред. Л.В. Сніцарчук – Львів, 2007. – Т. 1: А – М. – 640 с; Т. 2: Н – Я. – 592 с.
24. Курилишин К.М. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія / Костянтин Курилишин. – Львів: Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, 2010. – 328 с.
25. Лисенко О. Релігійна ситуація на Україні в 1941–1946 рр.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. – К., 1999. – 480 с.
26. Михайлуца М.І. Релігійна політика румунської окупаційної влади у Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 30-х – 1944 р.) / М.І. Михайлуца. – Одеса: Optimum, 2006. – 237 с.
27. Потильчак О. Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942–1944 рр.) / О. Потильчак // Архіви окупації 1941–1944. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 782–790.
28. Салата О. Українська академічна історична наука в період Другої світової війни: історики еміграції / О. Салата // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 22. – Київ, 2012. – С. 229–246.
29. Себта Т.М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2000. – 20 с.
30. Советская военная энциклопедия: в 8 т. – Т. 1–8. / Председ. гл. ред. комиссии А.А. Гречко (т. 1, 8), Н.В. Огарков (т. 2–7). – М.: Воениздат, 1976–1980.
31. Сохань П. Проблеми повернення джерельної спадщини в Україну у зв'язку з подіями Другої світової війни та її наслідками / П. Сохань // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 2006. – С. 43–49.
32. Спудка І.М., Турчина Л.В. Діяльність наукових установ часів окупації на території Рейхскомісаріату «Україна» / І.М. Спудка, Л.В. Турчина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXXIII. – 2012. – С. 130–135.
33. Стельникович С.В. Офіційна україномовна преса Генерального округу «Житомир» (1941–1944 рр.) / С.В. Стельникович // Гуржійвські історичні читання. – Вип. 6. – 2013. – С. 235–237.
34. Стоколос Н.Г. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату «Україна» в 1941–1942 рр. / Н. Стоколос // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 91–111.
35. Стрельський Г. Українська історична наука у роки Другої світової війни // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги): матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 27 квітня 2010 р. – К., 2011. – С. 225–235.
36. Титаренко Д.М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Дніпропетров. націон. ун-т. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.

37. Українська радянська енциклопедія: [в 12 т.] / Гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1977–1985.
38. Федорук О. Повернення в Україну втрачених культурних цінностей в контексті державотворчого процесу та духовного відродження / О. Федорук // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 2001. – С. 15–25.
39. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни: монографія / В.О. Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 466 с.
40. Яременко В.М. Періодика рейхскомісаріату «Україна» як засіб впливу на свідомість населення окупованих територій / В.М. Яременко // Національна та історична пам'ять: зб. наук. пр. – Вип. 2. – К.: Пріоритети, 2012. – С. 276–294.
41. Яременко В.М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Все-світня історія» / Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2008. – 19 с.

© **Татьяна ЗАБОЛОТНАЯ**

ТЕМАТИКА КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ ФОРМАТ

Данная статья посвящена презентации издательского проекта «Вторая мировая война. Украина. Энциклопедия», который выполняется в Институте истории Украины НАН Украины. Охарактеризован один из тематических блоков энциклопедии – «Духовная жизнь и культура». Анализируются принципы его наполнения понятийно-предметными и персонализированными дефинициями. Для формирования перечня статей, которые будут включены в энциклопедию, приведены основные сюжетные линии, определены ключевые моменты, обозначено состояние исследования по дискуссионным или малоизученным темам. Определены принципы отбора информации для размещения в будущем издании.

Ключевые слова: энциклопедия, словарь, культура, образование, наука, искусство, духовная жизнь, религия, Вторая мировая война.

© *Tetiana ZABOLOTNA*

THE SUBJECT MATTER OF CULTURAL LIFE OF THE UKRAINIAN SOCIETY DURING WORLD WAR II: ENCYCLOPEDIA FORMAT

This article is dedicated to a publishing project “World War II. Ukraine. Encyclopedia”, which is being carried out at the Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. The author characterizes one of the thematic blocks of the encyclopedia, “Spiritual Life and Culture”. The author analyzes the principles of selecting definitions related to concepts, specific topics, and persons for inclusion in the project. In order to compile a list of articles that will be included in the Encyclopedia, the main storylines are given, key points are identified, and the state of research on debated or little-studied topics is outlined. The author determines the principles of selecting information for placement in the future volume.

Keywords: *encyclopedia, dictionary, culture, education, science, art, spiritual life, religion, World War II.*